

Índex

1. Prefaci.....	ii
2. Francesc Eiximenis i el <i>Llibre dels àngels</i>	v
2.1. Petita biografia de Francesc Eiximenis.....	v
2.2. La seva obra.....	vi
2.3. El <i>Llibre dels àngels</i>	viii
3. Estudi textual.....	xi
3.1. Independència dels testimonis.....	ci
3.2. Llistes d'errors.....	xii
3.3. Innovacions.....	xvi
4. Conclusions de les llistes d'errors i establiment d'una hipòtesi.....	xx
5. Conclusions.....	xxii
6. La present edició.....	xxiii
7. Bibliografia.....	xxiv

Capítols 1-10 del segon tractat del *Llibre dels àngels* de Francesc Eiximenis

Capítol primer.....	2
Capítol segon.....	4
Capítol terç.....	11
Capítol III.....	16
Capítol V.....	21
Capítol VI.....	25
Capítol VII.....	30
Capítol VIII.....	34
Capítol IX.....	36
Capítol X.....	39
Annex.....	43

1. Prefaci

L'objectiu d'aquest treball ha estat fer una anàlisi textual de deu capítols del segon tractat del *Llibre dels àngels* de Francesc Eiximenis (València, 1392). El text ha tingut, durant segles, una important tradició manuscrita i impresa, en diverses llengües. Per raons operatives, però, hem treballat amb una selecció de cinc manuscrits:¹

- A Madrid, Biblioteca Nacional de España, ms. 4030 (26/8/1398)
- B Barcelona, Biblioteca de Catalunya, ms. 267 (15/7/1406-22/11/1406)
- G Barcelona, Biblioteca de Catalunya, ms. 342 (8/12/1418)
- H Madrid, Biblioteca Nacional de España, ms. 73 (16/3/1431)
- J Barcelona, Biblioteca Universitària, ms. 86 (1445)

Tot i que rarament ens trobem, a l'edat mitjana, amb manuscrits on coneguem el nom del copista o puguem afinar la datació del còdex, en els casos escollits coneixem una part d'aquestes dades. El testimoni *A*, acabat de copiar el 26 d'agost de 1396, és el més antic de la tradició del *Llibre dels àngels*. El testimoni *B* va ser copiat entre el 15 de juliol i el 22 de novembre de 1406 per Antoni Duran, sabater. El testimoni *G* es va acabar de copiar el 9 de desembre de 1418. El testimoni *H* es va acabar de copiar el dimecres 7 de març de 1431 a mans d'Antoni Mercet, escrivà de la ciutat de València. I finalment un tal Bartomeu va acabar de copiar el testimoni *J* el 1445.

El marc teòric per a la realització d'aquest treball ha estat el mètode neolachmannià, tal i com es presenta al manual de crítica textual d'Alberto Blecua (1983) i al volum col·lectiu coordinat el 2013 per Víctor Martínez-Gil. En l'elaboració del treball s'ha seguit la seqüència típica dels treballs de crítica textual. Primer de tot, hem fet una transcripció, seguint el manuscrit base (*A*), una tasca no tan fàcil com esperàvem, ja que no només hem tingut dubtes, sinó que cometíem errors a l'hora de transcriure el text (salts d'igual a igual, errors amb les paraules -especialment amb les abreviatures-, confusió de grafies...) Això ens ajudava, en certa manera, a posar-nos en el lloc del copista medieval, i a entendre com n'és de senzill cometre errors d'aquests tipus. No obstant això, els nostres propis errors no han estat els únics problemes amb què ens hem trobat en aquest pas: el fet de puntuar el text ha es-

---

¹ La tradició textual del *Llibre dels àngels* ha tingut tres estudis parcial, fins ara: Wittlin (1983), Gascon (1992) i Martí (2010), als quals remetrem al llarg d'aquest treball. Per a la tradició manuscrita d'aquesta obra i les seves corresponents descripcions codicològiques, així com per una descripció del conjunt de l'obra d'Eiximenis, es pot veure ara Puig et al. (2009) i també la versió digital a <http://eiximenis.narpan.net>.

tat una tasca molt complicada perquè moltes vegades, resulta impossible seguir una puntuació basada en les normes de puntuació fabriana. L'ajuda del meu tutor, Sadurní Martí, ha estat fonamental en aquest apartat. Pel que fa als criteris de transcripció, hem intentat seguir les normes d'edició dels volums publicats de les Obres de Francesc Eiximenis.²

Un cop establerta la base de col·lació, ens hem disposat a comparar sistemàticament els diferents manuscrits (*B*, *G*, *H* i *J*) anotant les diferències principals que s'establien amb el manuscrit base, a través d'un aparat en forma de notes a peu de pàgina. Aquesta tasca ha estat, segurament, la més extensa, ja que, malgrat que no era de les tasques més complicades, sí que requeria molt de temps i esforç, perquè era especialment lent anar mirant paraula per paraula i, alhora, desxifrar les lectures de cada manuscrit. Hi havia manuscrits on era ràpid i fàcil, ja que l'escriptura era perfecta i ho feia agradable (com per exemple el manuscrit *J*), però en d'altres, com el manuscrit *B*, es feia especialment feixuc a causa de la lletra cursiva ràpida i pel fet de ser un testimoni amb una alta quantitat d'errors i que, sovint, requeria d'un esforç extra per llegir-lo.

El tercer i quart pas han estat, amb diferència, els més complicats de seguir. Consistia en elaborar llistes de possibles errors i classificar-los en errors comuns, errors poligenètics, variants indiferents o innovacions. En aquest pas, ha estat fonamental l'ajuda de Blecua (1983) i les seves definicions d'error; però també els models de Blecua (1982), Santanach (2005) i Soler (1988) ens han servit per a poder establir unes llistes més o menys correctes.

El quart pas, que deriva del tercer, tractava d'establir un *stemma*, analitzant, sobretot, els errors comuns dels diferents manuscrits, tal i com dicta el mètode neolachmannià que hem intentat seguir durant el treball. En aquesta part, hem de dir que l'anàlisi i crítica de Sadurní Martí (2010) a *Caplletra*, on s'analitzen les propostes textuais anteriors sobre el *Llibre dels àngels*, especialment la de S. Gascon (1992), ha estat de gran utilitat a l'hora de resoldre algunes qüestions genealògiques i entendre com funciona l'*stemma*; també ens ha servit com a model, l'aparat crític d'Albert Soler i les seves llistes d'error en el *Llibre de l'orde de cavalleria* de Ramon Llull; l'aparat crític de Joan Santanach a la *Doctrina pueril* de Llull i l'anàlisi complet de *La transmisión textual de «El conde Lucanor»* d'Alberto Blecua.

Abans, però, d'entrar en el text amb les seves anotacions, hem de fer una petita advertència: el text que oferim aquí no és, ni pretén ser, el definitiu. Es tracta d'una primera transcripció i col·lació que necessita precisar-se i polir-se en tots els sentits i afegir-hi més testimonis fins

---

² L'aplicació d'aquestes normes es pot verificar en els volums publicats de les Obres de Francesc Eiximenis(1986): els volums 1,1; 2,1-2,2 del *Dotzè del Crestià*.

a completar tota la tradició. Ens sap greu no haver disposat de més temps per editar el text de manera més acabada.

2. Francesc Eiximenis i el *Llibre dels àngels*

2.1. *Petita biografia de Francesc Eiximenis*

Tot i que no és freqüent trobar massa dades biogràfiques d'autors que daten del segle XIV, per sort, de Francesc Eiximenis en sabem força coses.³ L'autor va néixer a Girona aproximadament l'any 1330, durant el regnat de Pere III, i era membre d'una família burgesa benestant. Quan va tenir prou edat, va ingressar a l'orde dels franciscans -d'aquí que sovint el trobem anomenat com a «menoret»-, on Eiximenis va completar els estudis corresponents a l'orde (recordem que a l'època, els estudis eren el *trivium i quadrivium*), a Girona. Un cop completat els seus estudis primaris i secundaris, completarà els estudis universitaris i, el 1374, obtindrà, finalment, el títol de mestre en teologia a la Universitat de Tolosa de Llenguadoc. És interessant remarcar, segons diu Martí (2003, p.7) que «els seus coneixements enciclopèdics, els llibres que ens consta que tenia a la seva biblioteca, l'ús que fa de les seves fonts conegudes i algunes referències escadusseres que ell mateix dona a les seves obres ens permeten de situar-lo a Oxford, París, Roma, Colònia i Tolosa de Llenguadoc». Per tant, durant la seva joventut, va viatjar per Europa i va visitar els estudis franciscans d'aquests territoris. De fet, tal com indiquen Martí i Guixeras (2014), Eiximenis va estudiar en diverses universitats a París, Oxford i Tolosa de Llenguadoc, on obtindrà el títol de mestre en teologia. L'obtenció d'aquest títol, a més a més, demostra, en certa manera, la relació que mantenia amb la casa reial ja que, a banda de rebre, de ben segur, suport econòmic, també el deuriem ajudar en qüestions administratives, impeding així que l'autor hagués de passar una odissea burocràtica per obtenir el títol de mestre en teologia, tal i com indiquen els estudis dels mateixos autors.

A més a més, serà aquest títol de mestre en teologia el que va permetre al menoret exercir de docent en diverses localitats on s'hi trobaven convents franciscans, com a Palma (1367), Lleida (1371) -on serà degà de la Universitat de Lleida-, Barcelona (1373) i Vic (1379). Hem de tenir en compte que, durant aquests anys de professorat, Eiximenis no deixarà de tenir, paral·lelament, relacions amb la casa reial ni deixarà d'intervenir en algunes qüestions diplomàtiques com «*intervenir sense gaire èxit en l'intent de suavitzar les relacions entre l'infant Joan i el seu pare, el rei Pere III, molt deteriorades pel casament d'aquest amb Si-*

---

³ La darrera aportació sobre la biografia eiximeniana és Riera (2010), on es publiquen dades noves importants i es fa balanç dels coneixements anteriors.

bil·la de Fortià» (Martí i Guixeras, 2014, p.22). De fet, cal recordar que les relacions amb la casa reial es veuran reflectides a les obres de Francesc Eiximenis: el llibre *Lo crestià*, de caràcter enciclopèdic, va ser demanat per Pere III, qui estava especialment interessat en temes teològics; però també el *Llibre dels àngels* o la *Vida de Jesucrist*, es troben dedicades a Pere d'Artés, personatge fortament influent a la cort de Joan I.

Eiximenis va viure la major part de la seva vida a València -on escriurà el *Llibre dels àngels*-, però serà cap el final dels seus anys, es calcula que aproximadament l'any 1408, que Eiximenis serà cridat per a ser membre del concili de Perpinyà, on Benet XIII serà escollit papa. Benet XIII li atorgarà a Eiximenis el patriarcat de Jerusalem, i l'administració del bisbat d'Elna. Un any després, segurament la nit del 23 d'abril de 1409, Eiximenis morirà i serà enterrat a la mateixa ciutat.

2.2. La seva obra

Contràriament al que es podia esperar, per l'època en que Eiximenis va viure, part de l'obra de l'autor es troba escrita en llengua vulgar, segurament per facilitar la seva màxima divulgació entre el públic no dedicat a la vida religiosa. Evidentment, escriure en llengua vulgar volia, a l'època, un esforç concret que avui en dia no solem tenir en compte: «els llibres que es destinaven als laics s'havien d'adaptar no només en els continguts, sinó també, forçosament, en el que en podríem dir les formes. L'ús del vulgar és una de les estratègies més importants, però també ho és el fet d'omplir el text amb exemples edificants, faules, refranys, i l'ús d'un llenguatge planer i a vegades col·loquial i popular» (Martí, 2003,p.10).⁴ El fet d'estar escrit en vulgar i tenir una quantitat elevada d'exemples, podria explicar que hi hagi tanta tradició manuscrita conservada, i tanta tradició manuscrita perduda, malgrat que en sapiguem la seva existència. Curt J. Wittlin (1983) en el seu estudi preliminar calcula que del *Llibre dels àngels* n'hi ha un total de 18 còpies completes, 40 de perdudes i 2 incunables de Barcelona datades, aproximadament, de l'any 1494.⁵

No hem d'oblidar, a més a més, que s'han conservat més de 200 testimonis manuscrits d'obres d'Eiximenis.⁶ Si tenim en compte que molts d'aquests manuscrits es troben escrits en llengua catalana, i la resta en són traduccions, el nombre encara ens arriba a sorprendre

---

⁴ Sobre la manera com Eiximenis s'enfrontava a l'escriptura i com concebia l'ensenyament es poden llegir els davantals temàtics de X. Renedo per al volum Guixeras i Renedo (2006).

⁵ Afortunadament ara Hernado (2007) ha canviat força la perspectiva sobre la circulació i possessió d'obres eiximenianies al llarg del segle XV.

⁶ Vegeu Puig et al (2009).

més, ja que no és una llengua amb tants de parlants com el francès o el castellà. Eiximenis va ser, amb tota probabilitat, conjuntament amb Ramon Llull, l'autor més difós i llegit a l'Edat mitjana catalana. Per desgràcia, però, a diferència del que passa amb el beat, d'edicions modernes en tenim molt poques i cal acabar-ne de fer una edició completa amb els seus estudis corresponents.

De Francesc Eiximenis en coneixem un total de 6 obres escrites en llengua vulgar (deixem de banda les obres llatines). A banda d'algunes obres dels primers anys, possiblement lligades a la seva etapa com a professor (*Tractat d'usura*), la primera obra coneguda és *Lo crestià* (1379-1387), l'obra més ambiciosa de Francesc Eiximenis. En aquesta obra, Eiximenis pretenia explicar tot allò que un bon cristià havia de conèixer i saber. La obra va ser encarregada per el mateix Pere III, tal i com hem comentat anteriorment però, i va restar inacabada quan s'havien escrit només quatre parts de les tretze previstes (*Primer, Segon, Terç i Dotzè*). Era, per tant, una obra pensada des d'una perspectiva enciclopèdica. No obstant això, i malgrat no estar acabada, d'aquesta obra, en derivaran d'altres, com el *Llibre dels àngels*, ja que alguns d'aquests llibres expliquen el que algun dels capítols de *Lo crestià* havien de resoldre: «*Eiximenis havia anunciat en la introducció al 'Primer del crestià', de 1379 a 1381, que parlarà dels sants àngels en el vuitè volum d'aquesta enciclopèdia ascètico-moral*» (J. Wittlin, 1983,p.13). En el *Tractat d'usura* (1374-1384) Eiximenis pretenia explicar i analitzar tots els problemes que aquesta pràctica econòmica comportava. D'aquest *Tractat*, segons la crítica, només se'n conserven fragments i no n'hi ha cap de conservat on hi aparegui el nom de l'autor, però, tot i això, hi ha petites pistes que fan pensar als crítics que la obra pertany, indubtablement, a Eiximenis. El *Llibre dels àngels* (1392) és un tractat d'angelologia, tal i com veurem més endavant. El *Llibre de les dones* (anterior al 1398) és un manual moral sobre el comportament que les dones han de tenir, especialment aquelles dones dedicades a la vida religiosa i va ser dedicat a Sança Ximenes d'Arenós, comtessa de Prades. La *Scala Dei* o *Tractat de contemplació* (1396) és, en escènica un llibre de devoció, dedicat a la reina Maria de Luna. Finalment, la *Vida de Jesucrist* (posterior a 1396), va ser una obra dedicada també al camarlenc de Joan I, Pere d'Artés, a qui anteriorment havia dedicat el *Llibre dels àngels*.

2.3. El *Llibre dels àngels*.

El *Llibre dels àngels* va ser escrit a València l'any 1392 i va estar dedicat a Pere d'Artés – mestre de Joan I i cap de l'administració reial (camarlenc)-, qui sentia una devoció especial per l'arcàngel Sant Miquel. Segurament, Eiximenis pretenia ampliar els coneixements teològics dels àngels de Pere d'Artés i advertir-li de les males arts dels dimonis i les seves temptacions, ja que aquest no pertanyia a la vida religiosa però hi estava molt interessat. No és estrany, doncs que Eiximenis, durant l'obra, es dirigeixi contínuament a un receptor concret. Per Eiximenis, Pere d'Artés devia representar el «[...] *públic ideal que Eiximenis buscava: homes amb formació, pietosos i amb curiositat pels problemes teològics, però sense la voluntat maliciosa de polemitzar i discutir-ho tot, sinó profundament impregnats de respecte a la fe i als dogmes de l'Església*» (Martí, 2003). No obstant això, no hem d'oblidar que Eiximenis tenia l'objectiu de divulgar al màxim de persones possibles els coneixements religiosos, per tant, també hem de tenir en compte l'afirmació de J.Wittlin (1983,p.16): «[...] *el seu intent és de crear un ambient propici a la introducció del culte als àngels, i d'ensenyar als cristians que 'après Déu' [...] l'adoració dels sants àngels és la més profitosa*».

El *Llibre dels àngels*, com hem dit anteriorment, és un llibre d'angelologia, d'un estudi minuciós dels àngels i les seves funcions en el món celestial; de fet, exposa extensament les jerarquies d'àngels que existeixen i les seves funcions concretes però, a la vegada, Eiximenis aprofita per fer una crítica contra els defectes de les persones i la societat on viuen. Tanmateix, dóna també unes pautes de conducta per la vida quotidiana i per el bon «regiment» de la societat. Per aconseguir això, Eiximenis fa un ús específics d'exemples que relaciona, contínuament, amb aquells àngels que està comentant en cada capítol. Sadurní Martí i David Guixeras (2014,p.48) assenyalen que el *Llibre dels àngels* «no s'acaben d'allunyar gaire dels continguts del "Crestià", perquè desenvolupen elements que o bé ja s'havien tractat o bé estaven previstos en l'esquema original».

De fet, el *Llibre dels àngels* és una obra molt extensa, d'un total de 5 tractats sobre angelologia – alguns més extensos que d'altres-. Segons la crítica, el primer tractat el componen un total de 18 capítols i s'expliquen les definicions bàsiques del tractat, seguint sempre les definicions que va fer Joan Damascè. El segon tractat, compost de 17 capítols -del qual nostres n'hem fet l'estudi i col·lació dels 10 primers- estableix les jerarquies d'àngels, que en són tres (major, mitjana i menor) i els 9 ordes d'àngels que les formen (tres ordes d'àngels per

cada jerarquia). Malgrat que en aquest tractat ja s'expliquin les funcions angelicals, en el tercer tractat -que és força extens, ja que es compon d'uns 59 capítols- també s'expliquen els serveis dels àngels als homes. Pel que fa el quart tractat, està compost també per 57 capítols i s'explica la creació dels àngels, les seves funcions -tan en el cel com a la terra però també en el purgatori i a l'infern- i, finalment, tracta el tema dels àngels caiguts.⁷ Per últim, el cinquè tractat, compost de 48 capítols tracta sobre l'arcàngel Sant Miquel i els seus oficis durant la història.⁸ Segons la crítica (Martí i Guixeras 2014) és probable que fos aquest últim tractat el que donés origen al llibre i, a través d'aquest, Eiximenis afegís la resta de tractats.

És interessant, en tot cas, observar com Eiximenis sembla prendre el tema dels àngels com a excusa per a parlar del regiment i els governants de la terra. De fet, Eiximenis sembla carregar de crítica social i denunciar les corrupcions i els abusos tant del poder civil com de l'eclesiàstic. Per fer això, Eiximenis recorre constantment a exemples, ajudant a il·lustrar més precisament allò que ha explicat en els capítols anteriors. Per donar validesa a allò que explica, el menoret agafa contínuament exemples d'altres autors. En els capítols a analitzar, veurem com cita contínuament a Dionís Areopagita, per exemple, qui, segons el text, va escriure la *Jerarquia angèlica*. De fet, només de començar el segon tractat, Eiximenis ens diu que seguirà la mateixa estructura que va seguir Dionís en el seu llibre. D'aquest autor, Eiximenis també apunta que Sant Pau va ser el seu deixeble «*un segle més tard, però, hom començà a dubtar d'aquesta llegenda, i avui es veu darrere els escrits atribuïts a l'Areopagita un frare siríac del segle VI*» (Wittlin, 1983,p.15). No obstant, Martí (2003) apunta que segurament Eiximenis no va llegir directament el text de Dionís sinó que senzillament el trobava citat en manuals teològics d'universitats relacionades amb el seu orde. Bonaventura, segurament, serà la seva font més directa: «*L'important era situar-se en la tradició i innovar-la des de dins, sempre en relació dialèctica amb els autors anteriors. I és precisament des d'aquesta posició que Eiximenis va manllevar bona part dels continguts angelològics del 'Llibre dels àngels' a les obres de sant Bonaventura*» (Martí, 2003,p.22). Aquestes obres estaven escrites en llatí, i Eiximenis intenta traduir-les i adaptar-se, per aquest motiu, sovint ens trobem amb estructures que no corresponen del tot al català medieval.

La tradició de l'obra, com hem comentat, és molt gran i es va difondre per diverses regions -fins hi tot arribarà a Amèrica, gràcies als missioners-. S'han trobat traduccions del llibre en

---

⁷ Del quart tractat, que tracta dels àngels i els dimonis, en tenim l'edició de Sadurní Martí editada l'any 2003.

⁸ Del cinquè i últim tractat, que tracta sobre sant Miquel, en tenim l'edició que va fer Curt J. Wittlin l'any 1983.

llatí (la llengua erudita del moment), en castellà, en flamenc i en francès. Aquest últim, segons explica Curt J. Wittlin (1983), es podria explicar perquè «*un bisbe de Rodés, mort el 1529, havia organitzat festes als sants àngels té potser quelcom a veure amb la còpia d'una edició francesa del nostre llibre que encara avui es conserva allà*». El fet de trobar també còpies en flamenc, apunta el mateix autor, es podria deure a que l'arcàngel Miquel és l'àngel custodi de la ciutat de Brussel·les així com és l'àngel protector de França i Alemanya. A més a més, la influència del *Llibre dels àngels* no va ser només en sectors erudits, sinó que també va influenciar la vida diària i quotidiana de la majoria dels ciutadans -de fet, en molts dels capítols, Eiximenis aconsella certs comportaments per la vida diària, com la humilitat-. Pel que diu la crítica (Martí i Guixeras, 2014, p.49-50), i cito textualment: «[...] *el mateix any de la publicació del llibre, el 1392, el consell de la ciutat de València va ordenar esculpir a la sala del consell, en ple centre de l'activitat pública local, 'la figura de l'àngel tenint en guarda la dita ciutat per disposició divina e pregant per aquella'*», ciutat, on recordem, residia Pere d'Artés, curiosament, a les anomenades "cambres dels àngels", al Palau Reial. Va ser tant l'èxit d'aquest llibre que, fins hi tot, en trobem còpies en castellà d'algun fragment que daten de l'època de la guerra dels segadors, entre els anys 1640 i 1652.

Com hem dit anteriorment, en aquest treball ens hem centrat en el segon tractat, que té un total de 17 capítols dels quals hem fet l'anàlisi dels 10 primers. Eiximenis, en aquest cas, parlarà de les 3 jerarquies celestials i els 9 ordes d'àngels que existeixen i la funció que fa cadascú d'ells. Podríem dir que Eiximenis segueix una estructura força clara pel que fa aquest tractat, ja que divideix per capítols cada orde dels àngels i, en aquells capítols on pot suposar un problema la comprensió, en dedica un de complet per a posar exemples. Els capítols també presenten una determinada cohesió interna, ja que Eiximenis, en sol fer sempre una primera definició del tipus d'orde d'àngel que en parla i, seguidament, cita autors que en fan també una definició semblant. Sembla ser que Eiximenis tenia certa afició en posar exemples de tota mena en els capítols doncs, després de cada definició, començava a posar exemples, sovint també cites d'altres autoritats en el tema. Tanmateix, sembla que cada capítol acaba de la mateixa manera: amb una petita oració d'alguna autoritat i, tot seguit, recordant quin tipus de persones han de fer «*special oració*» en aquells àngels que ha comentat.

3. Estudi textual

3.1 Independències dels testimonis

Els cinc testimonis analitzats són independents entre ells. Això es pot demostrar gràcies a les abundants llacunes textuais que actuen com a errors separatius entre els testimonis.

Manuscrit A

292 posen tot lur enteniment lo qual arrappament] *om. A*

402 apres dels E deus aci saber que en aquests en especial més que en los altres] *om. A*

Altres proves: 386, 563, 732, 836, 963.

Manuscrit B

291 formats los segles e format] *om. B*

544 emperò per nostres oracions e suplicacions te perdona de present ne ton desig mereix altra] *om. B*

975 De Deo Socratis] *om. B*

Altres proves: 339, 349, 363, 364, 487, 700, 713, 783, 841, 852, 869, 1019, 1037, 1056, 1058, 1070.

Proves per el manuscrit G

95 del regne de Déu car la sciencia] *om. G*

237 o, quins jochs] *om. G*

344 e abís d'on pul·lula e hix vera vida] *om. G*

Altres proves: 194, 240, 350, 654, 729, 857, 883.

Proves per el manuscrit H

116 a scàndel lur] *om. H*

254 après ells e aquests segons] *om. H*

611 que iatsia que aquests tres ordens de la segona gerarchia tracten lo regiment humanal açó es emperò] *om. H*

Altres proves: 226, 235

Proves per el manuscrit J

16 en aquell libre que a nengú no cal duptar res que ell diga aquí] om. J

270 entenen incessantment] om. J

297 en quant la primera] om. J

D'aquestes llistes en podem deduir algunes dades. Veiem, per exemple, la quantitat d'errors i llacunes del manuscrit B, el testimoni més actiu dels testimonis analitzats i també el que presenta més errors singulars. En un grau molt menor es pot afirmar que G també és molt actiu, mentre que A, H i J tenen un nombre semblant de llacunes i d'errors.

3.2 Llistes d'errors

En aquest apartat ens disposem a fer les llistes d'errors seguint els models de Santanach (2005), Blecua (1982) i Soler (1988). Malgrat que hem hagut d'analitzar tota la col·lecció i les diferències de cada paraula de cada testimoni, hem decidit, com és lògic, posar els exemples més reveladors i il·lustratius de cada apartat. Tanmateix, hem dividit aquestes llistes seguint el protocol habitual, dividint els errors en: errors comuns, errors poligenètics i innovacions.

Errors comuns⁹ conjuntius

En aquest apartat preteníem proporcionar una llista d'errors comuns conjuntius, però ens hem trobat amb la absència d'aquest tipus d'errors en els capítols analitzats. No obstant, dins d'aquest apartat, ens agradaria comentar uns errors interessants:

214

A,J:	soterrada en aquest dolorós cors, quaix <u>carnal</u>
B:	acarnal
G:	encara

---

⁹ Seguin la definició que fa Blecua en el seu *Manual de crítica textual* (1983) l'error comú és aquell error significatiu que comparteixen dos o més testimonis i que es remuntaran, teòricament, a un mateix model de copia; tanmateix, també seran aquests tipus d'errors els que ens permetran fer una hipòtesis sobre «l'arbre genealògic» dels nostres manuscrits. Malauradament, comparat amb la resta de llistats, d'errors comuns n'hi ha molt pocs.

H: e carnal

Aquest error és interessant. Els tres darrers testimonis semblen compartir un error comú que els transmet, segurament, l'existència d'un subarquetipus. D'altra banda, ens trobem, altra vegada, amb la coincidència dels testimonis A i J.

269

B,G,H: en aquel tanquat misteri de les produccions o emanacions divinals

A: ministeri

J: secret

Aquest error ens ha semblat interessant. El sentit correcte pel context és «misteri». Sembla una prova indirecta que J i A estan relacionats d'alguna manera ja que, segurament, J tenia el mateix error en un principi però el copista devia improvisar i corregir l'error.

972

Olimpius grech, comentant lo libre *De Deo Socratis*

A, B,G,H,J: començant

És un error que comet tota la tradició. És clar que no podem estar segurs si es tracta d'un error comú conjuntiu o un error poligenètic, però és un error compartit per tots els testimonis analitzats. Hem decidit esmenar-ho per donar-li el sentit que ens ha semblat correcte pel context.

Errors poligenètics¹⁰

126

A,J,G: serraphins sobre tots los altres han amat lur creador

B,H: serafins sobra tots los altres uolen car sobra tots los altres an amat lur creador

Es tracta d'un error poligenètic, concretament un salt d'igual a igual provocat per la repetició d' «altres». No obstant, hem de pensar que la coincidència que tenen A, J i G podria ser totalment casual, per això hem decidit interpretar l'error com a poligenètic i no com a comú.

---

¹⁰ Són errors molt comuns també, i són aquells que tenen a veure amb els salts d'igual a igual o erros paleo-gràfics.

202

A,J,H: lunyant-se dels hòmens e del món

B,G: dels hòmens del mon

230

quaix si la creatura fos, si dir-se pot ne deu, un altre Déu.
un altre H
om. A

En aquest cas veiem com A és el que comet un error poligenètic per un salt d'igual a igual; no obstant, H només comet un error de copia habitual.

302

A,J,H: attenent aquí la universitat, subtilitat, bellea

B,G: atten

Aquest error poligenètic sembla d'origen pleogràfic. No obstant, veiem com la seqüència B, G es va repetint contínuament en els errors poligenètics.

312

A, B, J: en permissió de grans e leygs casos d'àngels e de hòmens

G,H: promissió

És tracta d'un error poligenètic provocat per una abreviatura.

324

A, B,G: A totes aquestes coses entenents leven-se en la sua laor

H: coses aquests beneyts entenents en la sua laor

J: coses aquests benuhirats e entenents

És una lliçó difícil d'explicar que es contradiu amb la resta de lliçons ja que, en aquest cas, els errors poligenètics són de H i J.

351

A: rectitut enprecable, virtut incomparable

H: imprehecable

B,G: inpecable

J: inexplicable

En aquest cas veiem com l'error el tenen B,G i J, ja que sembla que no entenguin el text. L'error bé provocat, com veiem, per la paraula «enprecable», que prové de la paraula llatina «imprecabilis», que vol dir «inflexible». En esser una paraula complicada, els tres manuscrits amb l'error opten per dues opcions, B i G, altre cop apareixent conjuntament, opten per «inpecable» i J, per «inexplicable».

432

B, G, H: alguns favoreja a temps, altres impugna a temps, altres fa viure

A i H: om.

Ens trobem davant d'un error comés com a conseqüència de les llargues enumeracions. Com més enumeracions hi hagi, més córrer el risc, el copista, de perdre's i saltar-se exemples. En aquest cas, l'error el comparteixen A i H.

447

A: car són fundats en sobirana justícia, tractada, vista e revellada als sants trons B,G,

H: tractada, justa

Es tracta d'un error possiblement poligenètic, per l'atracció de la «justícia» que es troba just abans. Veiem com aquest exemple uneix els testimonis de B,G i H.

604

G, H: molt remembrables cavallers e servidors

A i J: remembrables

B: amables

En aquest cas, el copista ha confós les líquides i, per error, les ha repetit, però és curiós el fet que A i J tornin a coincidir en un error poligenètic i G i H tornin a aparèixer junts.

929

e altres revellacions feytes exemplis en lo Libell de la governació general

B, G: libre

En aquest cas, ens trobem davant d'una trivialització comuna poligenètica. El copista ha confós la paraula «libell», és a dir, llibre petit, per la de «libre».

1069

A, H: los terribles juhiís que nostre Senyor ha feyts per si mateix e ha instància de santes persones, axí dels diables com de males persones

G, J: dels mals homens

B: om.

Es tracta d'un error provocat pel context, on s'hi troben continues repeticions d'aquests mots diverses vegades.

3. 3. Innovacions¹¹

43

A: los servidores d'un gran rey o príncipe

G: o de .j. gran princep

Aquest exemple no és del tot adequat per a exemplificar les innovacions del text; no obstant, m'ha semblat interessant afegir-lo com a mostra de que G, com J, sembla que afegeixi text constantment.

50

A: *sants]*

B,G i H: *om.*

Aquí estem davant d'una innovació constant d'A. Durant els deu capítols analitzats aquest testimoni afegeix gairebé sempre «sants» just davant d' «àngel». És tracta, definitivament, d'un comportament individual que hem respectat en tractar-se del manuscrit base, tot i que en l'edició crítica considerem que potser s'hauria d'esmenar.

98-99

escala a pugar al regne de paraýs

B: e pugar

H: per pujar en

G, J: a pugar ne en

Són innovacions semblants, però veiem que H, en aquest cas, és la més modernitzada.

235

A: tota causa lur determena en amor

H: *om.*

B, G: de tota part uey raho de amor tota cause lur termena en amor

Aquesta innovació és curiosa -però també sospitosa- dels dos testimonis, B i G. No ens queda massa clar si es tracta d'una innovació o si aquesta és la lliçó correcta i els altres han comès un salt d'igual a igual, per poligènesi. El mateix succeïx en el següent exemple:

---

¹¹ Les innovacions, tal com diu Víctor Martínez-Gil (2013), són sempre voluntàries, ja sigui perquè el copista intenti corregir un error, ampliar un apartat, canvis d'ordre, etc. No solen, en aquest cas, canviar el significat del text en un nivell elevat, normalment són canvis menors.

264

A, B, G: són tots inabisats en lo pèlech

H,J: inabisats a entendre e tots temps contemplar en lo plech

281

H: e com ella és lum en tota creatura

A: lum

B,G: luu

J: luull

En aquest cas, seria possible que, pel context, e text correcte contingués «llu» -brilla-, però és una forma força estranya i, segurament per aquest motiu, només B i G la conserven i, per la seva banda, A i J hagin optat per a lliçons divergents. Només B, en aquest cas, ha intentat resoldre del problema afegint un verb: «és».

286

A, B: Aprés, se leven en lo tresor de la sua potència

G,H,J: omnipotència

Es fa difícil, com podem veure, saber quina és la lliçó correcta, perquè semblen totalment intercanviables entre elles. Es tracta, en tot cas, del que s'anomena adiafora o lliçó indiferent.

295

A, B: giren lur enteniment a entendre les sues obres

G,H,J: intel·ligència

Possiblement, en aquest cas, la lliçó correcta sigui «intel·ligència»; si això fos així, «enteniment» seria una lliçó poligenètica produïda per l'atracció del mot «entendre» que ve després.

745-746

per esta santa pasciència

J: paciència que ha en pascientment portar les males senyories a la qual paciència haver poden ajudar los remeys dats contra impaciència en lo libre de virtuts

B: sa paciència si humjment laura feta

Tenim dues innovacions molt interessants. Tan B, com J innoven el text, però cada testimoni ho fa de manera diferent.

874

A: *Dominis terrenalibus*

J: *vostris carnalibus cum timore et tremore et simplicitate cordis vestri Jhesucristo*

En aquest cas, com a l'anterior, veiem com J ha innovat i ha intentat acabar de copiar el text bíblic.

877

A: en totes coses, ço és que no sien

J: ab temor e ab paor e ab simplicitat de cor e ab cor dret com a viciaris de Jhesucrist

Veiem, amb aquests dos últims exemples, com J innova el text afegint informació que no es troba en cap altre testimoni, acabant, sempre, de tancar el text. De fet, com hem vist anteriorment, el fet d'afegir text també ho comparteix amb G.

D'exemples com l'anterior, durant el text en tenim forces. A continuació, oferim més exemples d'adició de text en els diferents testimonis. De fet, tal i com podrem observar, seran, bàsicament, el manuscrit B i el J els que participaran activament en les innovacions d'aquest tipus.

462

A: com són

J: quant com los secrets de nostre senyor deu son

559

A: Morals

B: liber V capitulo .j. et libro 2 et libr ? capitulus 19

605

A: tracta de les dominacions

B: trachta dominacions e dela segona jararchia segons se segex

696

A: aytals

J: lexil axi tan fort encorrer axí a.

703

A: se cobren

J: los mals homens sacoloren

745

A: esta santa pasciència

B: sa paciència si humjlmnt laura feta

746

A: pasciència

J: pasciència que ha en pascientment portar les males senyories a la qual pasciència haver poden ajudar los remeys dats contra impasciència en lo libre de virtuts

877

A: coses, ço és

J: ab temor e ab paor e ab simplicitat de cor e ab cor dret com a viciaris de Jhesucrist

1002

A: eren ja passats

B: eren passats so es de la captiujutat del dit poble per deu asjgnat

1053

A: no li gosa contrestar en res que ell vulla

B: li es peril que per açó Déu no el gitas en infern

Conclusions de les llistes d'errors i establiment d'una hipòtesi

Gràcies a aquestes llistes d'errors podem començar a establir una hipòtesis sobre les relacions que existeixen entre els diferents testimonis. Com hem vist, no hem trobat errors comuns conjuntius i ens haurem de conformar en dibuixar tendències a partir d'altres lliçons comunes que, generalment, solen tenir un context poligenètic (tot i que la repetició d'aquestes agrupacions sembla confirmar alguna mena de parentiu).

Sembla, pel que hem vist a les llistes, que queda bastant clar que, tal i com Gascon (1992) intuïa, el manuscrit *A* no pot ser còpia ni directa ni indirecta de la resta de testimonis que hem analitzat i sembla apartar-se de *B*, *G* i *H*. No obstant això, no ens atrevim a afirmar que *J* no tingui cap relació, directa o indirecta amb *A*, perquè compateixen diversos errors i innovacions que no són trivials.

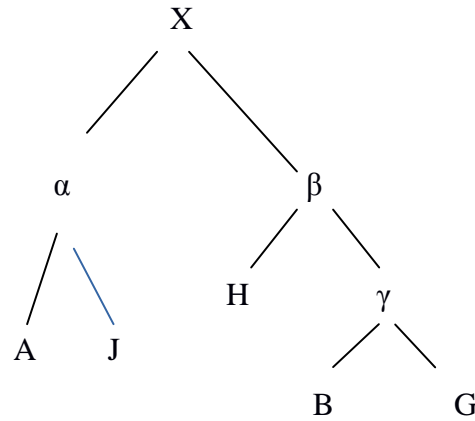
Com són, doncs, les relacions entre *B*, *G* i *H*? *B* és un dels manuscrits amb més errors, variants i innovacions. Tanmateix, *B* comparteix amb *G* i *H* un bon nombre d'errors i innovacions. *B*, *G* i *H* semblen, efectivament, formar un grup. Tot sembla indicar, però, que *B* i *G* comparteixen un subarquetipus comú, però no és segur. Podria ser, per altra banda, tal i com proposa Gascon en el seu estudi, que *J* formi part d'un grup força llunyà de la resta, però amb un «avantpassat» comú. No obstant, ens sembla una afirmació massa arriscada, tot i que no la descartem.

Deixant de banda els errors, veiem com les innovacions ens serveixen, més o menys, per a reforçar les nostres hipòtesis. Veiem, per una banda, que hi ha poquíssimes coincidències en error entre *A* i la resta de manuscrits -només comparteix algun tret amb *J*, i aquests no són massa significatius-. De fet, el manuscrit *A* té moltes lectures singulars i, sovint, aquestes són errors. No obstant, ens tornem a trobar que *B* i *G* apareixen sovint juntes, i no tan sovint amb *H*, com hem vist també en els errors.

No obstant, no hem d'oblidar que només s'han analitzat 10 capítols i 5 manuscrits i, en cap cas, tenim prou dades per afirmar res al cent per cent, per tant, s'ha d'anar amb gran prudència a l'hora d'analitzar aquest tipus d'errors.

Per tant, un cop feta la hipòtesis anterior, podríem establir una possibilitats d'*stemma* (només tenint en compte els manuscrits analitzats i com a pura hipòtesi de treball). Hem de dir, abans de continuar, que ens hem servit de les propostes de Gascon, Wittlin i Martí per ajudar-nos a fer les nostres pròpies hipòtesis de com funciona la tradició dels manuscrits que

hem analitzat, tot i que, en certa manera, ens hem allunyat, en algun aspecte, d'elles. Aquesta seria la meua proposta:

A i J, que contenen molts errors, són còpies de manuscrits perduts. (No sembla lògic defensar, com fa Wittlin (1983) i més tard Gascon (1992) que són còpies directes de l'original.) El fet que el testimoni J comparteixi errors i innovacions amb A ens fa situar-lo sota el mateix subarquetipus d'A, tot i que no tenim cap error comú conjuntiu concloent. El mateix passa amb *BGH*, que remuntem a un subarquetipus comú, tot i que no hi ha proves concloents. *B* i *G* comparteixin errors i innovacions i considero que cal situar-los sota un altre arquetip, paral·lel a *H*. Les conclusions a què arriben Wittlin i Gascon, malgrat que són molt útils, semblen precipitades. Amb les dades de què dispo no m'atreveixo a separar els testimonis *BGH* com fan ells, perquè tots tres comparteixen massa errors que no semblen meres coincidències i per tant han de compartir un subarquetipus. Tanmateix vull acabar recordant que aquesta proposta d'*stemma* s'ha hagut de fer sense cap error comú conjuntiu significatiu i, per tant, marca fonamentalment tendències que, en el cas dels capítols que ens ocupen, semblen marcar una divisió bipartida de la tradició: *AJ / HBG*.

5. Conclusions

Realitzar una anàlisi com aquesta ens ha obert els ulls en molts sentits: la feina d'editar, anotar, analitzar i col·lacionar un text és un treball molt precís i minuciós, que requereix, com ens podíem imaginar, de molt temps i paciència; però alhora, t'ensenya una infinitat de coses, per exemple, a editar i a comparar. No obstant això, som totalment conscients que és un treball que valdria la pena acabar de completar amb més dades i fer-ne un estudi introductori més ampli.

A diferència de les edicions que només tenen un manuscrit, les obres amb tanta tradició requereixen més temps, doncs s'ha d'anar comparant el text d'un manuscrit fet servir com a base amb altres manuscrits copia i polir i corregir aquells errors del base perquè el text sigui, el més proper possible, a l'original. En aquest cas, ha estat especialment difícil establir un *stemma* que fos cent per cent vàlid per establir un arbre genealògic d'aquests manuscrits copia analitzats. Tampoc a estat fàcil la tasca de col·lacionar manuscrits, ni tan sols de transcriure'ls. Molts cops ens trobàvem que, no només havíem d'anar en compte, amb els errors que els diversos manuscrits cometien, sinó també aquells que nosaltres cometíem en la transcripció, que solien ser semblants als dels diferents copistes (salts d'igual a igual, canvi de paraules, etc.).

És sorprenent de veure, també, com cada manuscrit és únic, de la mateixa manera que és únic el seu copista. Entre manuscrit i manuscrit hi han enormes diferències que denoten la seva qualitat: veiem, en alguns casos, com els manuscrit G o J denoten una gran concentració i treball a l'hora de fer la copia -deixant de banda els errors-, veiem els seus colors i en moltes ocasions veiem la caixa dibuixada que ajudava al copista a escriure recte i amb uns marges marcats. No obstant, també veiem altres manuscrits on la qualitat és menor, i ho notem gràcies a una lletra escrita amb no tanta cura com les anteriors, el poc ús de colors, de dibuixos, de caixes d'escriptura, etc. Moltes d'aquestes característiques podrien ser per el fet que, així com els manuscrits són de diferent qualitat, també són de diferents anys, una característica fonamental a tenir en compte, ja que gràcies a aquestes dades podem establir millor la relació de l'*stemma* i els arquetips.

6. La present edició

Aquest treball vol oferir un primer esborrany, amb totes les restriccions que ja s'han apuntat, de text crític dels deu primers capítols del segon tractat del *Llibre dels àngels* de Francesc Eiximenis. Com ja s'ha advertit, se segueixen les normes de transcripció de les OFE. Pel que fa a la redacció de l'aparat, s'ha seguit un criteri restrictiu, és a dir que només s'hi han inclòs les lliçons que es consideren necessàries per a l'estudi textual dels capítols. S'han descartat, per tant, totes les variants gràfiques, morfològiques i en general lingüístiques entre els testimonis, tret dels casos en què podien ser l'origen d'algun error, i de la mateixa manera s'ha tendit només a anotar els canvis d'ordre que podien provocar errors de còpia. L'aparat té forma negativa i només s'anoten els manuscrits discordants.¹²

---

12 En l'aparat s'observarà que s'han deixat en blanc algunes notes. És un efecte de l'avanç en l'edició del text: com que l'anàlisi es va anar fent a mesura que s'editava, s'hagués hagut de refer la numeració de totes les llistes d'exemples. Per raons operatives vam deixar les notes en blanc per tal de no alterar les llistes que ja s'havien creat.

7. Bibliografia

Alcover, A. M. i Moll, F. de B (2002): *Diccionari català-valencià-balear*. Recuperat de <http://dcvb.iecat.net/>.

Blecu, Alberto (1983): *Manual de crítica textual*. Madrid: Editorial Castalia.

Blecu, Alberto (1982): *La transmisión textual de «El conde Lucanor»*.

Broch, Àlex (2014): *Història de la literatura catalana. Literatura medieval (II), segles XIV-XV*. Barcelona: Editorial Barcino.

De Puig, Jaume (2009): *Catàleg dels manuscrits de les obres de Francesc Eiximenis, O.F.M, conservats en biblioteques públiques*. Barcelona: Institut d'estudis catalans.

Guixeras, David; Renedo, Xavier (2006): *Llibres, mestres i sermons. Antologia de textos*. Barcelona: Barcino.

Eiximenis, Francesc (2003): *Àngels e demonis. Edició i comentaris de Sadurní Martí*. Barcelona: Quaderns Crema.

Eiximenis, Francesc (1983): *De sant Miquel arcàngel. Edició a cura de Curt. J. Wittlin*. Barcelona: Clàssics Curial.

Eiximenis, Francesc (1986): *Dotzè del Crestià*. Girona: Col·legi universitari de Girona.

Hernando Delgado, Josep (2007): *Obres de Francesc Eiximenis en Biblioteques privades de la Barcelona del segle XV*. Arxiu de textos catalans antics, núm 26, pàgines 385-568.

Llull, Ramon (2005): *Doctrina pueril. Edició crítica de Joan Santanach i Suñol*. Barcelona: Patronat Ramon Llull.

Llull, Ramon (1988): *Llibre de l'orde de cavalleria*. A cura d'Albert Soler i Llopart. Barcelona: Editorial Barcino.

Martinez-Gil, Víctor (2013): *Models i criteris de l'edició de textos*. Barcelona: Editorial UOC.

Martí, Sadurní (2019): Notes sobre la tradició textual del *Llibre dels àngels* de Francesc Eiximenis. *Caplletra, revista internacional de filologia*, 48 (pp.237-258)